

Pomades i fets miraculosos, unguents i remeis casolans: veritat científica o efecte placebo?¹

Clara C. Caldentey Duran, Bàrbara Duran Bordoy

La medicina popular o també tradicional, segons la definició de l'Organització Mundial de la Salut, és el conjunt de coneixements, aptituds i pràctiques basades en teories, creences i experiències indígenes de les diferents cultures, siguin o no explicables, usats per al manteniment de la salut, així com per a la prevenció, diagnòstic, millora o tractament de les malalties tant físiques com mentals. Dins el concepte de medicina popular hi entra el de medicina natural, el qual també es basa en els sistemes de medicina tradicional i utilitza substàncies naturals amb el seu principi actiu corresponent sense alterar la composició química de la substància.

La medicina popular o tradicional s'utilitza encara avui dia com a medicina alternativa o complementària a la medicina al·lopàtica, que és la que entenem com la convencional que es basa en la utilització de fàrmacs (productes químics).

Les teràpies alternatives o complementàries tenen en comú respecte de la medicina tradicional les següents característiques: absència de pensament científic ortodox, les teories no poden ser demostrades científicament ni tampoc refutades, acceptació acrítica de la relació de causalitat existent entre l'aplicació del tractament corresponent i la millora del problema de salut, prestació de gran atenció als sentiments del pacient, falta d'explicació de com poden mesurar-se els efectes terapèutics observats i dificultat de comprendre mitjançant l'aplicació del raonament mèdic "oficial".

¹ Volem dedicar aquesta comunicació a la memòria de Nofre Bordoy Riera (Manacor, 1911-1995), que havia après a curar lligaments, ossos dislocats i altres dolències semblants i ajudà nombroses persones rebent-les a ca seva. Un dels seus llocs de pràctica foren els ferits durant la Guerra Civil vora Manacor.

Antoni Galmés Riera en el seu llibre *Cultura Popular Mallorquina* explica el concepte de cultura entès des del món de la ciència. Ell diu que aquesta no és precisament una quantitat més o menys gran de coneixement sinó que són models de vida que han estat creats i que existeixen en un temps i lloc concrets. Per poder entendre-ho, però, cal considerar que les cultures són dinàmiques, canvien al llarg del temps. En aquest llibre l'autor fa una petita anàlisi de les pautes que s'utilitzaven i recull vells costums, creences i usos dels nostres avantpassats. També diu que a nosaltres ens pot semblar una mica absurd el mode de tractar les diferents malalties però que realment deixava la gent satisfeta i part d'ella es curava, un fet que es produeix a diferents cultures.

Un altre apartat molt interessant és la medicina popular recollida als goigs, els quals són presents dins la cultura catalana ja des del segle XVI. Aquí s'hi poden trobar una gran part dels trets que caracteritzen la medicina popular de caràcter religiós. Ja sigui com a full prescriptiu al qual adherir-se quan les coses venen mal dades, ja sigui per invocar un sant concret; ja sigui per recordar un esdeveniment religiós o festiu que ens fa gaudir de protecció, els goigs han estat una font de remeis a l'abast, però també esdevenen una font d'informació per entendre com la població, segles enrere, entenia certs processos de curació, car el cristianisme no solament s'ha ocupat de la curació de les ànimes, sinó també del cos: "Crist és metge de cossos i d'ànimes", escrigué sant Mateu en els seus Evangelis (Mateu, 4. 23), segons cita Josep Martí.²

Així, conjuntament amb una sèrie de remeis, trobam invocacions a diferents Sants segons la malaltia. Santa Llúcia és l'advocada de la vista, sant Llorenç guareix de les cremades, santa Apol·lònia dels mals de queixal, sant Roc i sant Sebastià prenen cura dels malalts de pesta. No podem dir que el poble atribuís aquests poders de manera casual. Seguint Martí (op. cit.) s'ha de tenir en compte la famosa doctrina de les "signatures" tan coneguda en el segle XVI, segons la qual s'establia una analogia entre la malaltia i les característiques formals del remeis; però també s'establia una analogia entre els fets concrets de l'hagiografia i els poders curatius que els eren atribuïts: a santa Llúcia li tragueren els ulls, sant Llorenç morí cremat; òbviament a santa Apol·lònia li arrancaren les dents sense anestèsia i sant Roc i sant Sebastià patiren en carn pròpia les conseqüències de la pesta.

Mitjançant els goigs podem observar que en la religiositat popular se podia donar la categoria de remeiers a determinats sants. Alguns d'ells, de tota manera, eren metges, com és el cas de sant Cosme i sant Damià. Aquests dos sants

2 *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, núm. 7, 1989, 172-203 <<http://antropologia.urv.cat/revistarxiu>>

són protagonistes de goigs que podem resseguir des del segle XVI fins a la dècada dels seixanta i setanta (publicats a Girona). Josep Martí esmenta (op. cit.) una de les guaricions més espectaculars i que segurament és un dels trasplantaments més antics de la història:

Miracle fou i molt alt
quan la cama cambiareu
de aquell Negre ab lo malalt
y la sue li tallareu:
Moltas gràcias vos dona,
servint-vos ab reverencia;

No s'aclareix si el membre "negre" donador era mort o viu, però sembla que la tradició hagiogràfica remet a "un cos sense vida". Altres sants citats com a bons remeiers, hagin estat metges o no, són sant Germà, Paulí, Just, Corneli, Papa i Cici. Cal destacar també sant Blai, advocat dels mals de coll, tradició encara vigent avui dia a les Illes. Fins i tot, en la tradició dels goigs s'atribueixen resurreccions; cosa veritablement important si la comparem amb una simple curació:

... Es tan gran vostre poder
que tres morts resuscitareu
i a molts malalts curareu
reclamant-vos de bon cor;
donant-los salut famosa
per haver-vos invocada³

A Mallorca, un sant tradicionalment associat al guariment és sant Antoni. També és protector dels manescals, forners, flequers, pastissers, traginers, jugadors de cartes, fossers i porquers i de les al·lotes que queden fadrines per no trobar marit, advocat de les coses perdudes i invocat contra el "mal de Sant Antoni", malaltia que avui dia es coneix com a herpes zòster.

³ «Goigs de Santa Teresa de Jesús», Bonet, Olot, 1954, CA. Citat per Josep Martí (vegeu les referències).

Gois á sant Antoni de Viana,

que se venera en la iglesia del suprimit convent de Dominicós de Manacor.

Sant Antoni glorios
Anomenat de Viana,
Á graus y clits feis socors
Qui nos servirà de gana.

Los robos feus descobrir
Ab flames de foc ardent,
Axí feu restituir
Diners, robos, or y argent:
Siau devots bona gent
Desta casa de Viana,
De Antoni sant excellent
Servintlo de bona gana.

Miran coants brasos y mans
Quedan cremats en aquell foc,
Poder dona Deu el Sant
De obrar escàs en son lloch:
No te el sant poder poch -
Que se anomena de Viana,
Puis nos fa tan grans socors
Qui nos servirà de gana.

També guarda als animals

Del gran foc perillos,
Siauli devots leals
Ja que rebem mil favors:
Fessen almoines y honors
A la casa de Viana,
Sufragi farán per nos
Si donau de bona gana.

En France tres Huterans
Volente del Sant hurlar,
De aquells los mes principals
En continent va cremar:
Tal miracle va mostrar
Sant Antoni de Viana,
En los sauts no cas hurlar
Sino servintlos de gana.

El rich, page, menestral,
A tots es igual balanza;
Dona el dret á cadu qual
Donemli tois alabanza:
Lo foc perillos amansa
Sant Antoni de Viana,
Los fruits fa restitue

El qui servirà de gana.

Judios, Moras y Pagans,
Lo vostro nom los aterra
Los malignes infernals,
A vos ja no volen guerra:
A vostos devots guiau
Sens peril per via plana,
Tant grans favor los donau
Qui vos servirà de gana.

Molt gran foch la potestad
Que Deu etèrn vós donà
Per tot lo mon venerat,
Foseu per gran capità:
O sant qui nos honorà
Li poden dir se engana,
Si en lo cor no mostrà
Qui vos servirà de gana.

Per tot lo mon exaltad
San Antoni glorios,
Puis sou nostre advocat
De tot perill guardaunos.

Confreres y confreresas del glorios Pare sant Antoni de Viana, per tots los seus devots y benefactors,

Goigs a sant Antoni de Viana. Patronat de Sant Antoni de Manacor.

De tota manera, als goigs sempre queda clar que els guariments deguts als sants no són conseqüència de la seva pràctica directa, sinó de la seva força numinosa que ve donada per la gràcia divina. Aquí veiem una semblança amb els curanderos dels pobles, als quals la gent els atribueix poders curatius no pels coneixements adquirits sinó pels dons naturals que els són assignats. Per tant, el curandero tradicional ocupa un lloc a mig camí entre el sant remeier i el metge amb formació universitària.

De la tradició dels sants remeiers, en queda constància en els exvots, que poden ser contemplats encara ara al Sant Crist de Manacor o també a llocs com Sant Salvador de Felanitx. Hi ha un cert principi de reciprocitat: així com no és ben vist que els curanderos demanin diners pels seus serveis (en tot cas es poden bescanviar per regals), els sants remeiers demanen bon comportament i un agraïment públic –si és possible.

Era part de la nostra cultura acudir als *curanderos* quan la medicina o remeis casolans fallaven; qualcun anava al metge. Avui dia la pauta ha canviat: quan els metges no hi veuen res a fer amb un malalt alguns acudeixen al *curandero*. Antoni Galmés parla del *curanderos* normals, aquells que no faltaven a cap vila ni ciutat i els qui eren una mena de metges sense estudis que exploraven el malalt, li receptaven, li assenyalaven el règim de menjar i de vida i el malalt es curava, seguia més malalt o es moria. Especialitzats en composició d'ossos trencats (el poble es fiava més d'ells que dels metges). Els bruixots servien per curar, fer emmalaltir, avorrir o encisar qualche bàmbol. Dins les tradicions populars recollides per Mn. Alcover contarelles d'encantament n'hi ha moltes, algun exemple: al puig de ses Talaies de Son Carrió, del penyal de l'Olivar hi sortia un senyoret vestit de vermell amb barretina blanca i donava joies a les al·lotes i si ho contaven, els tornaven carbons. Quan ningú trobava remei es demana la intercessió del sant, en especial, als qui tenien esment de tal malaltia o plaga determinada.⁴

Cal citar també dos temes importants dins els remeis: els nombres senars i el mes de maig, per collir tota classe d'herbes. Diu mossèn Antoni Maria Alcover que els fadrins de Son Carrió, quan per la Setmana Santa regalaven rudes de confits a les al·lotes, sempre ho feien en nombre senar, perquè així els confits no farien mal.

Per tant, els nostres avantpassats quan estaven malalts acudien al *curandero* o *curandera* del poble i alguns anaven al metge, però pocs ho feien. En cas que el malalt no es curés, visitaven un curandero prestigiós d'un altre poble o de Ciutat; i, segons la malaltia que se sospitava, es visitava a un bruixot o bruixa. Però,

4 Vegeu per exemple els que apareixen esmentats en els Goigs.

quan ja no hi havia més remei, s'acudia al sant o santa advocats d'aquell mal.

A Manacor la tradició dels *curanderos*, hi ha estat sempre present. Cal aclarir que el mot emprat a Manacor és "curanderos", encara que en català el nom correcte seria "guaridors" o "remeiers". A una article del *Perlas y Cuevas* núm. 226 (6 de juny del 1970) es fa un repàs pels *curanderos* més reconeguts, i que volem citar a continuació. Els "curanderos majors" foren:

- *Es Moreions*, a destacar l'amo en Mateu; en *Moreió vei*,⁵ el més famós de tota la família, era conegut per deixar la feina que tenia entre mans per ajudar la gent. El seu fill Juan curava al carrer des Barracar, en *Moreió jove*, encara que sembla que un disgust feu que deixés la tasca de guarir. La seva filla Maria *Moreiona* és citada encara com a curandera, exercint per foravila com el padrí i el pare, la tercera generació d'una nissaga de guaridors.

- *Es Tafals*, famós en *Tafal vei*, era conegut per ser un extraordinari massatgista, el que avui diríem un fisioterapeuta especialitzat en lligaments adolorits i ossos dislocats. Habitava al número 3 del carrer d'Espanya per devers sa Moladora. I si no veia clara la patologia, enviava tot d'una el malalt al metge no sigui que fos alguna cosa més greu.

Però és molt curiosa la manera com explicava (als seus pacients, quan no frisava) com havia après a fer aquesta tasca:⁶

Un homo és com un porc, vui dir, per sa part de dedins. Té es mateixos nirvis, es mateixos ossos i es mateixos tels. Jo, tot lo que sé, ho he après de quan feim ses matances. Perquè d'homo aubert, no n'he vist cap mai... Es metges, sí que n'han vist molts, però es malalts vénen per aquí...

El seu fill Miquel, en *Tafal jove*, es va casar amb una comare i vivia al carrer de Vilanova.

- *Es Picons*, nissaga que comença amb l'amo Antoni Picó que vivia al carrer de l'Anell. Sembla que ca seva estava sempre plena de visitants amb problemes de salut. Ara bé, la més coneguda va ser la filla, madona Francisca Picon, a qui descriuen com una senyora molt bondadosa, de faccions molt agradables i sobretot molt instruïda. Vivia per Son Negre, i tenia posada a Ca'n Cuixa del carrer del Sant Crist.

- *Es Pellerenques*. L'amo en Joan Amer, *Pellerenca*, estava especialitzat en remeis elaborats amb herbes. Sembla que en tenia una feta amb ulls d'alfals i que era veritablement miraculosa, però el més impactant eren les seves curacions a distància, molt efectives en el cas de bòfegues de cremat i mal de queixal. Vivia

5 Conservam els noms tal com apareixen al *Perlas y Cuevas* citat, malgrat que hi hagi incorreccions.

6 Transcrivim el fragment de l'article sense correccions.

al número 21 del carrer de sa Vilanova. També tingué una filla, Antònia, que també era coneguda per anestesiar el dolor de les cremades.

Es veu, de tota manera, que el poble distingia entre aquests “curanderos majors” i “curanderos de segona”. A l'article citat deixa clar que no és que no encertessin, sinó que no tenien la popularitat dels anomenats. Així, cal destacar a Manacor:

- L'amo en Jaume *Pelletó*, que habitava per Ca'n Xemba, vora el turó de Son Comte. Es comentava que tenia una creu al paladar i que no badava boca per tal de no perdre el do de curar els fics.

- Jaume Tos, especialitzat a curar angines i *garrotillo*. Agenollat sobre una pedra rodona, feia els seus encanteris a les dotze del vespre, amb parlar raspós i “brollant de suor de la pena que passava”.

- Apol·lònia *Petrera*, del carrer de la Pau, curava el mal de queixal “de corcat” i el mal de ventre.

- *Na Babelei*, que vivia del carrer que va de sa Mora a la plaça de Sant Jaume. Curava “d'es mal de San Vit”. Curiosament també tenia la funció d'escrivana, ja que redactava cartes per encàrrec.

- Madò Borràs era molt bona per *desenfitar*⁷ i *fer córrer s'aigua estancada d'es bisbe*, mal que era atribuït a beure de més o molt acalorats.

- *Na Bessona* usava fulles de col calentes –que devia aplicar com a emplastre. Vivia al carrer del Fum com madò Borràs.

- *Na Mercant*, de s'avinguda des Tren, tots els al·lots li tenien por perquè semblava que els seus dits eren de ferro.

- Sa madona Figuera, que va viure els seus darrers anys al carrer de Formentera, adobava cops, esquinços i torcedures.

- *Es Maonès*, del carrer de la Verònica.

- L'amo en Joan Font, bo per als vespers, i que vivia entre el Coll i sa Marineta.

- L'amo en Toni *Verretó* i l'amo en Joan Ramis des Port.

- Sa madona de sa Cabana curava infants trencants –encara l'any 1970.

- Maria *Dimoni*, deixebila de madò *Figuera*.

- Es *Batlet vei*.

- Pere *Coix*, que vivia al capdamunt de Fartàritx.

7 Significa netejar els conductes digestius amb un massatge, especialment l'estómac.

- Na *Barraixeta*, del carrer d'en Figuera.
- Don Bernat, que vivia al carrer de Bernat Amer de Palma, era conegut per les seves dots com a herbolari. Moltíssima de gent de Manacor hi acudia per tal d'obtenir els seus remeis, elaborats com a "paquets d'herbes".

Recollida de REMEIS HABITUALS del llibre d'Antoni Riera Galmés.

1. MAL de COLL: bavarades d'eucaliptus. Serveixen per airejar les vies respiratòries i permeten evitar les infeccions i alhora tenen l'efecte que ens permeten respirar millor.
2. CREMADES: estopejar-les amb aigua de codony, que ha d'haver estat a la serena quaranta dies, començats a comptar dins del mes de maig. El codony té nombroses propietats que fan que sigui utilitzat com antisèptic i, a banda d'això, és una fruita molt rica en vitamines que permet que la pell quedi molt nodrida per les nombroses vitamines que conté. La tomàtiga calma molt el dolor de les cremades. Però, a més, el tomàquet conté propietats nutritives com fibra, proteïnes, hidrats de carboni, antioxidants, vitamines C, B, A, E, vitamina K i altres. El blanc d'ou també s'utilitza en les cremades, és un teixit quasi transparent compost per un 90% d'aigua, la resta és proteïna, minerals, materials grassos, vitamines i glucosa. Aquestes proteïnes de l'ou estan presents per defensar l'ou de la infecció per bacteris i altres microorganismes. Una de les seves funcions és la de detenir les agressions químiques de l'exterior. És un aliment ric en proteïnes que ajuden a cicatritzar i, a més, ajuda a evitar el sobrecreixement bacterià.
3. DIARREA i CAGAREL·LA: orxates d'arròs cru. L'arròs és un aliment molt astringent i també l'orxata, per la qual cosa es recomana durant un brot de gastroenteritis que es mengin aliments astringents per evitar la deshidratació que pot causar la diarrea, que és molt perillosa.
4. FERIDES: oli de ginebró. Els usos de l'oli de ginebre són múltiples. En medicina empírica s'utilitzava com a vermífug (per matar els cucs intestinals), antisèptic (per evitar infeccions), cicatritzant (per ajudar a tancar ferides), per èczemes i acne (barrejat amb oli d'oliva en una proporció 1/10), per picades de serps, insectes, etc. També diuen que quan es tenia mal de queixal es posaven una desfila de cotó xopada d'oli de ginebre per matar el corc. Aquesta pràctica estellava el queixal, que saltava a trossos!
5. PICADES: orinar en terra i passar-hi damunt la picada aquell fang. Es diu que en cas que es tracti d'una vespa, la picada s'ha de tractar amb substàn-

cies àcides (vinagre, llimona...). No obstant això, en cas que ens piqui una abella, hi hem d'aplicar una substància alcalina que neutralitzi l'àcid. Per això, es posa orina perquè conté amoníac.

LES PLANTES MEDICINALS

SAGINERA

(Pamplina de canarios, pajarera)

És astringent, detersiva, vulnerària i refrescant.

El suc, en dosi de tres cullerades al dia, enforteix les vies respiratòries, especialment els pulmons. També es pot prendre el decuit, el qual es prepara amb un grapat de la planta per un litre d'aigua, i es pren en quatre o sis vegades durant el dia. Al mateix temps excita la gana.

Amb el mateix decuit es renten úlceres i llagues.

A títol de curiositat consignem una creença popular. La gent la considera com una mena de baròmetre: si a les nou del matí és dreta i amb les flors obertes, i així segueix fins a les quatre del capvespre, anuncia bon temps per al dia següent; però si a les nou encara té la flor tancada, plou amb tota seguretat el mateix dia.

J.G.M.

Remeis populars encara vigents al 2016

- “Caragolins” per al mal de coll. Els de llimona i carbonat permeten canviar el pH i ajudar a vèncer la infecció.
- Emplastres o “coques” localitzades de tomàtiga i iogurt, que semblen ajudar a reduir la inflamació.
- Iogurt per a les cànides vaginals, remei que ajuda a millorar aquesta infecció regulant el pH vaginal. El iogurt conté *Lactobacillus*, que és el microorganisme present en major quantitat dins la vagina en condicions fisiològiques. La candidiasi es dona per sobrecreixement de *C. Albicans*, però si creix la població de *Lactobacillus* s'acidificarà el pH i es convertirà en un medi no adequat pel creixement de la Candida.
- Camamil·la per al mal de panxa, una infusió encara amb molt de prestigi. Cal dir que també ha estat utilitzada sempre per aclarir el color ros dels cabells.
- Til·la per als nervis. La til·la actua també sobre el sistema digestiu.
- Banyes d'aigua amb sal, per analogia amb els banys de mar sempre tan saludables. Submergir-se en aigua ben calenta pot ajudar en el cas de pinçaments a l'esquena o molèsties semblants.
- Determinades herbes per a la pressió sanguínia i altres mals; encara molta gent acudeix a l'herbolari per tal de fer tisanes que els ajudin a millorar problemes concrets.
- Certes famílies encara elaboren olis específics per al mal d'orella.

Efecte placebo o veritat científica?

Si bé és veritat que en molts remeis dels que hem parlat s'utilitzen substàncies amb propietats científicament provades, hem de dir que l'efecte placebo hi juga un paper important. El placebo es defineix com una substància que, sense tenir per si mateixa una acció terapèutica, produeix algun efecte curatiu en el malalt, si aquest el rep convençut que aquesta substància posseeix tal acció. Pot ser un efecte psicològic, fisiològic o psicofisiològic que és totalment independent de l'efecte específic de la intervenció. Hi ha diferents factors que influeixen en la resposta al placebo: variables dependents del pacient com les expectatives, creences, possibles bases biològiques, variables dependents del metge o curandero com la simpatia, empatia, coneixements que mostra... i també variables dependents de la intervenció.

Cal esmentar també aquí les forces curatives del propi cos, que en un moment determinat del curs d'una malaltia poden actuar de manera efectiva. En

aquest sentit pot ajudar el bon estat del sistema immunitari del pacient i elements tan obvis com una bona alimentació i un estat físic saludable (previ a la malaltia), sense patologies de base.

Les forces curatives del propi cos són les que segurament despertaven les invocacions als sants. La fe en la pròpia capacitat de superar la malaltia, ajudats (o no) per un sant, poden ajudar psicològicament a encarar situacions difícils.

No cal insistir en les propietats de les plantes medicinals, ja que és un tema conegut extensament. Molts principis actius de fàrmacs potents es troben en les plantes. Però hem de recordar que de la mateixa manera, anar combinant plantes desconegudes amb una certa alegria pot conduir a situacions perilloses. No hem de menysprear en absolut el poder curatiu de les herbes medicinals.

Cal destacar també que existeix avui dia, una “medicina popular” que sembla qüestionar avenços científics comprovats, com és el cas de les vacunes i de tractaments a determinades malalties. És veritat que s’ha d’intentar, sobretot, seguir unes pautes de dieta i profilaxi de la manera més propera a la vida natural, però també és veritat que no hem de renunciar als avenços científics que han permès la supervivència de l’espècie humana.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Goigs de Sant Antoni de Viana [en línia] <http://santantonimanacor.cat/wp/wp-content/uploads/2016/01/069_goigs-sant-antoni-1.jpg>

GALMÉS RIERA, Antoni (1982). *Cultura Popular Mallorquina*. Aplec de pautes. Taller Gràfic Ramon.

MARTÍ, Josep (1989). *Medicina popular religiosa a través dels goigs* [en línia] <<http://assocamicdsdels-goigs.blogspot.com.es/2016/02/la-medicina-popular-religiosa-traves.html>>

Arxiu d'Etnografia de Catalunya [en línia], núm. 7 (1989), p. 179-203. ISSN: 012-0372. EISSN: 2014-3885 <<http://antropologia.urv.cat/revistarxiu>>

Revista *Ariany*, núm. 146 (març-abril 1985). [Arxiu digitalitzat Associació de la premsa forana]. Disponible a: http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/premsaForanaMallorca/index/assoc/Ariany_1/1985_mes03_04_n01.dir/Ariany_1985_mes03_04_n0146.pdf

OLIVER PILA, Cosme (2015). *Remedios Caseros*. Manacor.